

ADAM EN EVA ALS LAATKOMERS DE PRE-ADAMITISCHE SPECULATIES VAN ISAAC LA PEYRÈRE (1596-1676)

Willem van Asselt

in: Harm Goris en Susanne Hennecke (red.), *Adam en Eva in het paradijs. Actuele visies op man en vrouw uit 2000 jaar christelijke theologie* [Utrechtse studies, 7], Zoetermeer: Meinema, 2005, 99-115.

Inleiding

Waren Adam en Eva de eerste mensen?* Hoewel deze vraag gedurende vele eeuwen door joden, christenen en islamieten bevestigend werd beantwoord, waren er soms ook andere opvattingen in omloop. Voor het christendom kunnen we wijzen op de uit Bordeaux afkomstige ex-calvinist Isaac La Peyrère (1596-1676).¹ Omstreeks het midden van de zeventiende eeuw presenteerde hij een theorie waarmee hij wilde aantonen dat er reeds mensen — mannen en vrouwen — vóór Adam en Eva hadden bestaan: de zogenaamde pre-adamieten.² La Peyrère beschouwde Adam en Eva dus als laatkomers. In deze bijdrage wordt uiteengezet waarom deze Fransman op dit idee kwam, welke argumenten hij daarvoor had en hoe daarop werd gereageerd. Het thema van deze bundel 'Adam en Eva' wordt daarmee enigszins overstegen. Dit neemt niet weg dat de theorie van de pre-adamieten aantoont op welke uiteenlopende wijze in de geschiedenis het verhaal van Adam en Eva werd geïnterpreteerd.

Omgeving, leven en werk van Isaac La Peyrère

* Met dank aan dr. B. Lever, directeur van het Centraal Bureau voor de Genealogie te 's-Gravenhage, die een eerdere versie van deze bijdrage van nuttige kanttekeningen voorzag

¹ Zie voor een goed overzicht van de biografie en bibliografie rond La Peyrère: Klaus Grünwaldt, 'La Peyrère', *Biografisch-Bibliografisches Kirchenlexikon IV* (Herzberg, 1992), 1145-1155 (online versie <http://www.bautz.de/bbkl>).

² Zie voor pre-adamitische speculaties in de islam de bijdrage van Karel Steenbrink in deze bundel.

In de voorrede van zijn *Systema theologicum (Theologisch Systeem)* uit 1656 meldde La Peyrère dat hij reeds als jonge knaap bij het horen of lezen van het Genesisverhaal overvallen werd door diepe twijfel aan het voor een ieder in zijn tijd vaststaande feit dat Adam en Eva de eerste mensen waren geweest. Aanleiding tot deze twijfel vormde zijn kennisname van oude culturen en pas ontdekte, onbekende werelddelen. Zijn vermoeden dat Adam en Eva niet de eerste mensen geweest konden zijn werd nog versterkt door bestudering van het Kaïnverhaal in Genesis 4. Daarover schreef hij: /100/

Ik had deze twijfel reeds bij het lezen van het Genesisverhaal: dat Kaïn eropuit trekt en zijn broer doodt toen zij in het open veld waren, terwijl hij het als een dief in het geheim doet, opdat niemand het zou ontdekken; dat hij bang wordt en vlucht om de straf voor de moord op zijn broer te ontlopen. En ten slotte dat hij een vrouw trouwde ver van zijn ouders en een stad bouwde. Ondanks deze twijfel dorst ik niets te zeggen dat niet in overeenstemming was met de gangbare mening dat Adam het eerst van alle mensen geschapen is.³

La Peyrère, die in Parijs zijn dagelijks brood verdiende als secretaris van de Franse en calvinistische prins Henry II de Condé (gest. 1646) en later van diens zoon Louis II de Condé, vervolgde zijn betoog met de opmerking dat hij zich niet meer stil kon houden, toen hij de verzen 12-14 uit het vijfde hoofdstuk van Paulus' Brief aan de Romeinen onder ogen kreeg. Ieder mens met gezond verstand, zo meende hij, kon uit deze verzen concluderen dat er reeds vóór de schepping van Adam mensen waren geweest. Hij besloot over te gaan tot het schrijven van een boek over deze materie, dat hij rond 1641 te Parijs voltooide. Hij liet het werk gedurende enkele jaren als manuscript circuleren totdat het in 1655 dankzij financiële hulp van anderen kon worden gedrukt. Het werk bevatte een uitvoerig commentaar op de genoemde passage uit de Brief aan de Romeinen en droeg een titel waarin voor het eerst in de geschiedenis de term 'pre-adamieten' werd

³ *Systema theologicum ex Prae-adamitarum hypothesi*, s.l., 1655, Prol., 3: "Illa eadem & mihi inciderat suspicio; cum puer adhuc vel audirem, vel legerem historiam Geneseos. Ubi Cainus fores egreditur; ubi occidit fratrem suum, cum essent in agro; nempe illud more latronum, caute; ne a quopiam arbitro proderetur: Ubi timet, ubi fugit poenam facit: ubi denique longe a patribus suis uxorem ducit & civitatem aedificat. Sed quamvis haec animo meo insideret dubitatio; nihil tamen de illa audebam proferre, quod non saperet receptam opinionem de Adamo primo omnium hominum creato."

gebruikt: *Praeadamitae, sive exercitatio super versibus 12, 13, 14 cap. V Epistoli Pauli ad Romanos* ('De pre-adamieten of oefening over de verzen 12, 13 en 14 van hoofdstuk 5 van Paulus' Brief aan de Romeinen'). Uit vrees voor kerkelijke maatregelen publiceerde hij zijn geschrift anoniem en zonder vermelding van de plaats van uitgave. In ongeveer vijftig bladzijden ontvouwde hij zijn opzienbarende theorie en ontleende voor deze hypothese argumenten aan (1) de Bijbel, (2) de (klassieke) oudheid en (3) de in zijn tijd belangrijke ontdekkingsreizen. Op grond van deze drie typen van bewijsvoering presenteerde hij een polygenetische verklaring van de oorsprong der mensheid. Zijn *Systema theologicum* beschouwde hij als een voortzetting van het boek over de pre-adamieten, want daarin presenteerde hij naar eigen zeggen een dogmatiek waarin "de leer van het gehele evangelie op grond van de pre-adamitische hypothese nog uitvoeriger zal worden uitgelegd".⁴

/101/ Beide boeken gingen — in een afzonderlijke uitgave of samengevoegd in één band — als warme broodjes over de Europese toonbanken. In 1655 verschenen liefst vijf drukken van de Latijnse tekst. Drie daarvan werden in Nederland bezorgd door Elzevier, een door een drukker in Bazel; de uitgever van de vijfde druk is onbekend. Een jaar later (1656) zagen twee Engelse vertalingen het licht,⁵ terwijl er in 1661 een Nederlandse vertaling op de markt kwam.⁶ La Peyrère's werk vond gretig onthaal in de intellectuele kring rond de prins De Condé, die grote belangstelling had voor filosofie, theologie en heterodoxe literatuur. Tot deze kring behoorde onder meer de Zweedse koningin Christina, die na haar troonsafstand in Antwerpen verbleef, alwaar zij zich tot het rooms-katholicisme bekeerde. Zij was een groot bewonderaar van La Peyrère's boek en verschaft waarschijnlijk de financiële middelen voor publicatie ervan in de Republiek.⁷

Hoe groot de populariteit van La Peyrère's werk was blijkt niet alleen uit de verkoopcijfers, maar bovenal uit de omvang van de polemiek die het opriep. Tijdens zijn

⁴ *Systema theologicum*, p 5.

⁵ De Engelse titel luidde *Men before Adam or a discourse upon the twelfth, thirteenth and fourteenth verses of the fifth chapter of the Epistle of the apostle Paul to the Romans by which are prov'd that the first men were created before Adam* (Londen, 1656).

⁶ De titel van de Nederlandse vertaling luidde *Praeadamieten of oeffening over het 12. 13 en 14 vers des vijfden capittels van den brief des apostels Pauli tot den Romeynen. Waer door geleert wort datter menschen voor Adam geweest zijn*. Gedrukt in 't jaer 1661 (s.l.) [in UB te Groningen].

⁷ Zie voor dit contact: Richard H. Popkin, Isaac La Peyrère. His Life, Work and Influence (1596-1676) (Leiden, 1987), pp 12-13

leven en nog lang daarna werd La Peyrère onophoudelijk aangevallen door prominente joodse, rooms-katholieke en protestantse theologen. In 1656 liet het parlement van Parijs zijn werk verbranden en werd hij door de vicaris-generaal van de aartsbisschop van Mechelen in Brussel gearresteerd en in het gevang geworpen. Alleen zijn broodheer, de prins de Condé, kon La Peyrère nog van de brandstapel redden. Na beloofd te hebben zijn boek terug te trekken en niet meer over dit onderwerp te publiceren, werd hij in vrijheid gesteld en begaf hij zich naar Rome, waar hij onder het oog van paus Alexander VII een akte van herroeping van zijn opvattingen over de pre-adamieten ondertekende. Hoewel hij meende dat er geen doorslaggevend bewijs tegen zijn theorie was ingebracht, schikte hij zich onder het kerkelijk gezag en ging hij over tot het rooms-katholicisme.⁸ Ondanks de uitnodiging van de paus om in Rome te blijven, voegde hij zich weer bij de prins de Condé, die op dat moment in de Republiek verbleef. Samen met hem keerde hij in 1660 naar Frankrijk terug, waar hij na enige tijd bij de orde der Oratorianen intrad en bibliothecaris werd van het seminarie Notre Dame des Vertus in Aubervilliers. Daar stierf hij in 1676 zonder zijn ideeën — naar eigen zeggen — geheel en al te hebben opgegeven.

/102/ Over de oorsprong en invloed van La Peyrère's pre-adamitische theorie bestaan nogal uiteenlopende opvattingen. Klaus Scholder en Hans-Joachim Kraus hebben in hun bespreking van de geschiedenis van het historisch-kritisch onderzoek van de Bijbel aandacht aan La Peyrère besteed en beschouwen hem als een voorloper van de moderne bijbelkritiek. Zijn opvattingen over het auteurschap van de Pentateuch kregen in de loop der eeuwen een vaste plaats in de bijbelwetenschap.⁹ Richard Popkin benadrukte La Peyrère's joods-marraanse afkomst en beschreef uitvoerig zijn politiek gekleurd chiliasme, dat een grote plaats inruimde voor de rol van het joodse volk in de eindtijd. La Peyrère combineerde dit volgens Popkin met een Frans nationalistisch messianisme, dat doorwerkte tot in de napoleontische tijd. Volgens La Peyrère zou de terugkeer van de joden naar het heilige land plaatsvinden vanuit Frankrijk onder leiding van een

⁸ De 'oprechtheid' van La Peyrère's herroeping is een punt van discussie in de secundaire literatuur. Zie Popkin, *Isaac La Peyrère*, pp. 14-15.

⁹ Zie Klaus Scholder, *Ursprünge und Probleme der Bibelkritik im 17. Jahrhundert. Ein Beitrag zur Entstehung der historisch-kritischen Theologie* (München, 1966), pp. 98-104; Hans-Joachim Kraus, *Geschichte der historisch-kritischen Erforschung des Alten Testaments* (Neukirchen, 1969), pp. 596-1

toekomstige messiaanse Franse koning.¹⁰ Andere auteurs hebben gewezen op de invloed van het pre-adamitisme bij de verdedigers van de slavernij of zelfs bij voorstanders van racistische theorieën.¹¹ In de negentiende en twintigste eeuw beriepen tegenstanders van het darwinisme zich op La Peyrère's theorie ter verdediging van een polygenetische afstamming van de mensheid. Met behulp van de pre-adamitische theorie werd de superioriteit van het blanke ras verdedigd. Negers en indianen waren van pre-adamitische oorsprong.¹² Jean Oddos en Dino Pastille publiceerden het meest uitvoerig over het leven en werk van La Peyrère.¹³ Zij verwerpen de joodse hypothese ten aanzien van La Peyrère's afkomst en zijn van mening dat zijn opvattingen verklaard moeten worden tegen de achtergrond van het Franse calvinisme, alsmede het gereformeerde filosemitisme van die tijd, dat wijdverbreid was in Engeland en Nederland.

/103/ In deze bijdrage meng ik mij niet in de discussie over de oorsprong en doorwerking van La Peyrère's denkbeelden. Ik beperk mij tot een korte typering van zijn visie op de eerste twee hoofdstukken van Genesis en wat daarmee samenhangt. Vervolgens bespreek ik enkele implicaties daarvan voor zijn beeld van de geschiedenis en besteed ik enige aandacht aan de bestrijding van La Peyrère door de gereformeerde orthodoxie. Aan bod komen de Groningse hoogleraar Samuel Maresius (1599-1673) en diens collega uit Genève, Francesco Turretini (1623-1687). Maresius ging er in zijn *Refutatio fabulae prae-adamiticae* (1656) prat op als eerste orthodoxe theoloog de theorie

¹⁰ La Peyrère zette deze gedachten uiteen in een geschrift, getiteld *Du Rappel des Juifs*. Vanwege kritiek op het manuscript van zijn *Praeadamitae* beslaat La Peyrère in 1643 daaruit alleen het gedeelte dat handelde over de rol van de joden in de nabije toekomst, te publiceren. Hij deed dit onder de titel *Du Rappel des Juifs*, echter zonder vermelding van uitgever en plaats van uitgave, Zie Popkin, *Isaac La Peyrère*, pp 13-15, 60-68. Vgl. Ira Robinson, 'Isaac de la Peyrère and the Recall of the Jews', *Jewish Social Studies* 40 (1978), 117-130 (vooral pp. 123-127).

¹¹ Zie voor een analyse van de invloed van de theorie der pre-adamieten op negentiende-eeuwse opvattingen over slavernij en racisme: Popkin, *Isaac La Peyrère*, pp. 146-176.

¹² S. Morton, *Types of Mankind: or Ethnological Researches, based upon the Ancient Monuments, Paintings, Sculptures, and Crania of Races, and upon their Natural Geographical, Philological and Biblical History* (Philadelphia, 1854).

¹³ Jean-Paul Oddos, *Recherches sur la vie et l'oeuvre d' Isaac de La Peyrère (1596(?) - 1676)* [Ongepubl. diss., 1971-1974, Université des sciences sociales, Grenoble], Dina Pastine, 'La Origini del poligenismo e Isaac La Peyrere', *Miscellanea Seicento*, vol I, Istituto di Filosofia della Facoltà di Lettere e Filosofia dell' Università di Genova (Florence, 1971), pp. 7-234.

van La Peyrère te hebben bestreden.¹⁴ Ik besluit deze bijdrage met enkele opmerkingen over de relevantie van La Peyrère's werk.

La Peyrère en de Bijbel

La Peyrère was afkomstig uit een calvinistisch milieu te Bordeaux en had waarschijnlijk marraanse voorouders, dat wil zeggen joden die tot het christendom, in dit geval het calvinisme, waren overgegaan.¹⁵ Volgens Popkin behoorde hij tot de kring van (late) Franse humanisten, die grote belangstelling voor het jodendom hadden. Zijn land- en geloofsgenoot Samuel des Marets (Maresius) noemde hem een geleerd man, maar vermeldde niet zonder enig *dédain* dat La Peyrère ondanks zijn geleerdheid geen kennis van de Hebreeuwse en Griekse taal bezat. Bovendien was het Maresius opgevallen dat La Peyrère weinig christelijke bronnen citeerde en niet op de hoogte was van het werk van vroegere exegeten. Maresius vermeldde echter niet dat La Peyrère zeer goed geïnformeerd was op het gebied van de contemporaine wetenschap, alsmede van de studie der klassieke oudheid zoals die in de publicaties van de toenmalige experts op dit gebied — Joseph Justus Scaliger en Claude Saumaise (Salmasius) — naar voren kwam.¹⁶

Echter, naar eigen zeggen was in eerste instantie zijn interpretatie van Romeinen 5, 12-14 van doorslaggevende betekenis geweest voor het ontstaan van zijn pre-adamitische theorie. Wat meende La Peyrère in deze verzen ontdekt te hebben? Volgens de vertaling van het Nederlands Bijbelgenootschap luiden deze verzen aldus: /104/

vers 12: Daarom, gelijk door één mens de zonde de wereld is binnengekomen en door de zonde de dood, zo is ook de dood tot alle mensen doorgedaan, omdat allen gezondigd hebben;

¹⁴ De meeste auteurs besteden weinig aandacht aan de inhoudelijke argumenten van de orthodoxie contra La Peyrère. Zo bespreekt Popkin Maresius' kritiek op La Peyrère uitsluitend aan de hand van diens weerlegging van Maresius. Zie Popkin, *Isaac La Peyrère*, pp. 81-83.

¹⁵ Cecil Roth, Leo Strauss, Hans Joachim Schoeps, Léon Poliakov, alsmede Popkin verdedigen de opvatting dat La Peyrère een maraan was en zijn theologie een 'maranentheologie' was, d.w.z. een theologie voor joden die christen waren geworden (i.c. calvinist). Zulke theologie ruimde een grote plaats in voor de rol van bekeerde joden in de eindtijd. Zie voor de literatuur hierover: Popkin, *Isaac La Peyrère*, pp. 60-68.

¹⁶ Zie over deze invloeden: Popkin, *Isaac La Peyrère*, pp. 47-48.

vers 13: want reeds vóór de wet was er zonde in de wereld. Maar zonde wordt niet toegerekend als er geen wet is.

vers 14: Toch heeft de dood als koning geheerst van Adam tot Mozes, ook over hen die niet gezondigd hadden op een gelijke wijze als Adam overtrad, die een beeld is van de komende.

In dit gedeelte trekt de apostel Paulus een parallel tussen Adam en Christus. In dit verband deed de rechtvaardiging door de ene mens Jezus Christus bij La Peyrère de vraag rijzen naar de val van de 'eerste' mens Adam. Volgens Paulus viel Adam door overtreding van de wet. La Peyrère vroeg zich af welke wet hier bedoeld werd. De wet waarvan in vers 13 sprake is, kon volgens La Peyrère niet de wet van Mozes geweest zijn, want dan zou de zonde niet met Adam begonnen zijn. Bovendien blijkt uit Genesis 4, 13-15 en 26, 5 dat er reeds vóór Mozes verscheidene andere wetten en ceremoniën aan het volk Israël gegeven waren. Daarom hebben deze verzen betrekking op de wet die aan Adam in het paradijs werd geschonken. Op grond daarvan werd hem overtreding van die wet als zonde toegerekend.

Paulus geeft vervolgens in vers 14 te kennen dat er mensen zijn geweest die "niet zoals Adam gezondigd hadden." Waar moeten die gesitueerd worden? Volgens La Peyrère leert het gezonde verstand dat hier wordt bedoeld op mens en die vóór Adam geschapen waren. In dat geval wordt ook duidelijk waarom de zonde pas vanaf Adam het karakter van wetsovertreding kreeg. De mensen vóór Adam kenden slechts natuurlijke zonden (*peccata naturalia*). Zij hadden niet zoals Adam tegen een positieve wet gezondigd (*peccata contra legem*). Daarom werden de zonden die vóór de wet (*ante legem*) bedreven waren, niet toegerekend en vertoonden zij geen gelijkenis met Adams zonde. De zonden echter die na de publicatie van de wet (*post legem*) begaan waren, werden wel toegerekend en vertoonden derhalve overeenkomst met Adams zonde.¹⁷

Deze overwegingen van wat La Peyrère 'het gezonde verstand' (*recta ratio*) noemde, brachten hem in de eerste plaats tot de overtuiging dat de traditionele uitleg van het Genesisverhaal slechts de halve waarheid bevatte. Er moeten volgens hem twee

¹⁷ Praeadamitae, p 34' "Peccata facta ante legem, neque imputata, neque facta ad similitudinem transgressionis Adami. Peccata facta post legem, imputata, & facta ad similitudinem transgressionis Adami."

scheppingsberichten onderscheiden worden. Het eerste bericht is dat van de zes scheppingsdagen en de zevende rustdag; het tweede is dat van de schepping van Adam en Eva. Het tweede bericht is niet, zoals in de traditionele uitleg werd verondersteld, een nadere uitwerking van de gebeurtenissen op /105/ de zesde scheppingsdag,¹⁸ maar beschrijft de schepping van de eerste joden: Adam en Eva. Volgens La Peyrère hebben er na de zesde scheppingsdag, voordat Adam en Eva werden geschapen, generaties lang andere mensen, mannen en vrouwen, bestaan.¹⁹ Bovendien meende La Peyrère dat de schepping van het mannelijke en vrouwelijke beschreven in het eerste hoofdstuk van Genesis in één daad simultaan plaatsvond (*uno actu marem et foeminam simul creaverit*), terwijl de schepping van Adam en Eva in Genesis 2 een successief karakter had (*non potuerit Adami & Evae productio nisi successive fieri*). Immers, tussen de formatie van Adam uit het stof en de schepping van Eva uit Adam moest naar het oordeel van La Peyrère een temporeel interval hebben gelegen, gezien het feit dat vóór de productie van Eva de dieren tot Adam waren gebracht.²⁰

De volgende stap die La Peyrère zette, was de gedachte dat alles wat na het tweede scheppingsbericht volgde alleen betrekking kon hebben op dat deel van de mensheid dat van Adam stamde: de joden. Zij waren de overlevenden van de zondvloed, die derhalve slechts een lokale gebeurtenis moest zijn geweest, tot Palestina beperkt was gebleven en niet de overige volkeren had getroffen. Bij de zondvloed waren alleen joden omgekomen.²¹

¹⁸ Vgl. de uitleg van Thomas van Aquino; zie de bijdrage van Harm Goris in deze bundel, p. 74. En de uitleg van Luther; zie de bijdrage van Theo Bell, p. 93

¹⁹ *Systema theologicum*, Liber II, cap. 2, pp. 114-118. La Peyrère somt hier tien argumenten op voor het onderscheiden tijdstip van het eerste en tweede scheppingsverhaal. Het zesde argument luidt: God bracht alle dieren tot Adam. Het is onwaarschijnlijk dat dit op de halve dag die het eerste scheppingsverhaal vermeldt, gebeurd is. Immers, de olifanten moesten helemaal uit Indië en Afrika komen en bovendien konden allerlei vogels uit Amerika nooit op een dag naar Mesopotamië vliegen.

²⁰ *Systema theologicum*, Liber III, cap 2, p 114. "Impossibile sed enim est, transacta fuisse illa omnia quae narrantur capite secundo, ab Adamo formato usque ad Evam aedificatam, per id temporis quod potuit adhiberi a vespere ad mane unius diei: Ergo multo minus per dimidium diei illius sexti, quo Deus creavit primum animalia omnia, deinde hominem."

²¹ *Systema theologicum*, Liber IV, cap. 7, p 206 "Diluvium illud, Iudaeorum terrae, non toti mundo, ingruisse, manifestum est. Tum ex causis diluvii ipsius, quas dudum attigi, quasque peccata fuisse Iudaeorum ostendi. Tum ex Noë Iudaeo, & filiis ejus, Iudaeorum reliquis. Tum denique ex loco in quo arca stetit, corrivatis aquis diluvii super montes Armeniae, ait Genesis ... At, certe diluvium illud peculiare Iudaeorum fuisse, intellexit Josephus, ubi contra Appionem Libro 2, auctores onmes gentilitios recenset, qui Iudaeorum meminissent."

De implicaties van deze opvatting lagen voor de hand. De bijbelse geschiedenis werd door La Peyrère niet langer geschouwd als een beschrijving van de wereldgeschiedenis, maar vermeldde alleen de joodse geschiedenis. Niettemin was La Peyrère er stellig van overtuigd dat zijn theorie van de pre-adamieten veel kon verklaren zonder enig christelijk geloofsartikel te vernietigen en zonder iets aan de Schrift te veranderen. Bovendien kon zij een grote rol spelen bij de verzoening tussen joden en christenen. In zijn *Apologie*, gepubliceerd na zijn herroeping, typeerde hij als volgt de voornaamste doelstelling van zijn werk: /106/

Het belangrijkste doel dat ik me had gesteld in het gehele werk over de pre-adamieten was de vereniging van joden en christenen: door de christenen ertoe te brengen de joden te overtuigen van het christendom en door de joden ertoe te brengen het Evangelie van de christenen aan te nemen. Om de christenen te brengen tot deze liefde jegens de joden.²²

Hij vergeleek zijn hypothese gaarne met die van Copernicus, die niets in de fysische werkelijkheid veranderde, maar die wel veel dingen beter deed begrijpen dan de ptolemeïsche theorie. La Peyrère achtte zijn opvattingen daarom geenszins in strijd met het evangelie, laat staan dat zij de christelijke godsdienst met haar geloofsgeheimen zouden opheffen.²³

Wel sloot hij zich aan bij de kritische vragen ten aanzien van Mozes' auteurschap van de Pentateuch, die reeds door anderen vóór hem waren opgeworpen. Met name in het vierde boek van zijn *Systema theologicum* ontvouwde hij methodisch nauwkeurig uitgevoerde onderzoeken met betrekking tot de Pentateuch. Volgens La Peyrère bevatten de eerste vijf bijbelboeken veel duistere en verwarde zaken, terwijl herhalingen, weglatingen, verkeerde plaatsingen en zelfs tegenstrijdigheden talloos zouden zijn. Na

²² La Peyrère, *Apologie De La Peyrer[e]* (Parijs, 1663), p. 26' "Le principal dessein que ie m'estois propose dans l'ouurage total des Preadamites, estoit, l'union des Chrestiens & des Iuifs' En obligeant les Chrestiens a persuader le Christianisme aux Iuifs: Et les Iuifs, a recevoir l'Evangile des Chrestiens. Pour obliger les Chrestiens à cete charité enuers les Iuifs"

²³ La Peyrère, *Praeadamitae*, p 18. "Pari eventu, sive credimus Adamum fuisse creatum solum, & primum omnium hominum, sive ponimus alios homines ante Adamum fuisse genitos: stabit semper suo loco, & suis mysteriis religio omnis christiana. Summa enim & fundamentum redemptionis nostrae, quae Religio Christiana est, in eo consistit, ut credamus homines damnatos in Adamo, innocentes probatos in Christo!"

een brede inventarisatie daarvan stelde hij de vraag of men nog kan beweren dat Mozes de auteur van de Pentateuch is geweest. Zijn antwoord luidde:

Ik weet niet welke auteur bedacht heeft dat de Pentateuch van Mozes afkomstig is. Dat is zo verteld maar wordt niet door iedereen geloofd. Deze redenen doen ons geloven dat deze vijf boeken niet de originelen zijn, maar door iemand anders gekopieerd. Van Mozes lezen we immers dat hij stierf. Hoe heeft Mozes echter na zijn dood nog kunnen schrijven?²⁴

Uit dit citaat blijkt dat La Peyrère vraagtekens zette bij de authenticiteit van de *textus receptus* van de Schrift en de juistheid van de bijbelse chronologie betwijfelde. Deze kritiek, in combinatie met de theorie der pre-adamieten, vormde in de ogen van zijn tijdgenoten de heretische kern van zijn boeken en riep onmiddellijk zeer felle kritiek op. Hij waagde immers vraagtekens te zetten achter het raamwerk van de bijbelse geschiedenis, welke zodoende de reputatie /107/ van historische nauwkeurigheid verloor. Dit werd door de rooms-katholieke inquisitie zelfs als een vorm van criminaliteit beschouwd op grond waarvan hij in Brussel gevangen werd gezet. Niettemin formuleerde La Peyrère in zijn *Prae-Adamitae* en *Systema theologicum* gedachten die grote invloed hebben uitgeoefend op de joodse denker Spinoza in diens *Tractatus Theologico-Politicus* (1670) en op de rooms-katholieke priester Richard Simon in zijn *Histoire critique du Vieux Testament* (1678). Hoewel Spinoza en Simon de theorie van de pre-adamieten afwezen, deelden zij wel La Peyrère's kritiek op de Pentateuch.²⁵

La Peyrère en de wereldgeschiedenis

In hoofdstuk veertig van zijn monumentale werk *De stad Gods* kwalificeerde Augustinus de heidense claims met betrekking tot de tijdrekening als fabels en mythen. De overtuiging van bijvoorbeeld de Egyptenaren dat hun wijsheid meer dan honderdduizend

²⁴ *Systema Theologicum*, liber IV, cap. I, p. 174.

²⁵ Zie voor deze invloedslijnen: Popkin, *Isaac La Peyrère*, p. 87vv.

jaar oud was, berustte naar het oordeel van de kerkvader op leugen en bedrog. Volgens de bijbelse gegevens was de wereld nog niet eens zesduizend jaar oud.²⁶

Augustinus' beeld van de wereldgeschiedenis bleef eeuwenlang van kracht. Het stortte niet van het ene op het andere moment in elkaar. Zelfs de herleving van de historische belangstelling gedurende het humanisme en de Reformatie, versterkte de centrale positie van de Bijbel in plaats van deze te verzwakken. Luther vertrouwde nog onvoorwaardelijk op de Bijbel als bron voor historische informatie.²⁷ Bij zijn vriend en collega Melanchthon liepen heidense geschiedschrijving en bijbelse geschiedenis bijna naadloos in elkaar over. Herodotus begon volgens Melanchthon zijn geschiedschrijving precies op het punt waar de profeet Jeremia eindigde, namelijk met de farao Apries (in het Oude Testament: Hofra), die Jeremia doodde.²⁸

Pas aan het einde van de zestiende eeuw kwam daarin verandering. De nieuwe ontwikkelingen op het gebied van de historiografie en daaraan parallel, de ontdekkingen op het gebied van de geografie maakten, mede dankzij recente ontdekkingsreizen, een einde aan het samenvallen van Bijbel en wereldse geschiedenis.²⁹

/108/ Ook La Peyrère leverde een opvallende bijdrage aan de nieuwe ontwikkelingen op historiografisch en geografisch gebied. In 1644 vergezelde hij de Franse ambassadeur Matthieu de la Thuillierie naar Kopenhagen om aldaar te bemiddelen in een conflict tussen Zweden en Denemarken, hetgeen resulteerde in het verdrag van Brömsebro (1645). La Peyrère gebruikte zijn verblijf in Denemarken tevens om materiaal te verzamelen voor zijn boeken over Groenland en IJsland en hun oorspronkelijke bewoners.³⁰ Daarmee mengde hij zich in een internationale discussie over de oorsprong van de indianen in Amerika, die volgens Hugo de Groot van de Noorse vikingen op Groenland afstamden. La Peyrère verwierp deze theorie, omdat de vikingen volgens zijn onderzoek reeds eskimo's op Groenland aantreffen. Waar kwamen dezen dan vandaan?

²⁶ Zie Augustinus, *De civitate Dei*, liber XVIII, caput 40, dat als titel heeft 'Over de leugenachtigheid der Egyptenaren dat hun wijsheid meer dan honderdduizend jaar oud is'.

²⁷ M. Luther, *Supputatio annorum* (1541), in *D. Martin Luthers Werke Kritische Gesamtausgabe* 53 (Weimar, 1920), p 22vv.

²⁸ *Corpus Reformatorum*, XII, p 714: "Et considerent iuniores, fere ibi Herodotum ordiri suam historiam, ubi Hieremias desinit, videlicet in rege Aprie, qui Hieremiam interfecit"

²⁹ Zie Scholder, *Ursprünge und Probleme*, pp. 92-98.

³⁰ *Relation de Groënland* (Parijs, 1647); *Relation d'Islande* (Parijs, 1663) Dit laatste werk is gedateerd op 18 december 1644, maar werd pas in 1663 gedrukt. Van het eerste werk verscheen in 1674 een vertaling in het Duits. Zie Popkin, *Isaac La Peyrère*, p. II vv.

La Peyrère gebruikte het materiaal dat hij over de eskimo's verzameld had om De Groot van replek te dienen, die op zijn beurt de theorie van de pre-adamieten bestreed.³¹

Daarnaast waren er in de zeventiende eeuw ook discussies over de oorsprong van de bewoners van Australië en Nieuw-Zeeland. Wat was hun oorsprong? Ook daar zouden vóór Adam mensen geleefd kunnen hebben. Zouden er niet twee Adams geweest kunnen zijn, een voor Australië en Azië, en een voor Europa?³²

Deze observaties leidden tot de vraag hoe deze 'nieuwe' volkeren moesten worden ingepast in het geografische en chronologische raamwerk van de Bijbel. Volgens La Peyrère kon dit alleen via een polygenetische theorie. Bovendien gaf de hypothese van de pre-adamieten naar zijn stellige overtuiging beter inzicht in de eerste hoofdstukken van Genesis. Dit bijbelboek kon nu in overeenstemming worden gebracht met pas ontdekte heidense documenten, bijvoorbeeld die van de Chaldeeën, Egyptenaren, Scythen en Chinezen. Hij vervolgde zijn betoog met de opmerking:

De oudste schepping der dingen, die in het eerste hoofdstuk van Genesis is beschreven, wordt zo in overeenstemming gebracht (conciliatur) met de Mexicanen bij wie nog niet zo lang geleden Columbus binnendrong. Ze wordt in overeenstemming gebracht met de mensen uit Australië en uit de noordelijke streken, die nog onbekend zijn. Zij allen, alsmede degenen die van de eerste en oudste schepping /109/ stammen, waarvan het eerste hoofdstuk van Genesis bericht, zijn waarschijnlijk tegelijk met de aarde in al die landen geschapen en stammen niet van Adam af.³³

³¹ Zie H. Grotius, *Dissertatio altern de origine gentium Americanarum adversus objectatorem* (5, 1, 1643), pp. 13-14. De Groot achtte de theorie der pre-adamieten een bedreiging voor de godsdienst en verdedigde het monogenetische standpunt met betrekking tot de oorsprong van de bewoners van Noord- en Zuid-Amerika.

³² Zie O. Zockler, *Geschichte der Beziehungen zwischen Theologie und Naturwissenschaften I* (Gütersloh, 1877), p 340; idem, 'Peyrere's (gest 1676) Präadamiten-Hypothese nach ihren Beziehungen zu den anthropologischen Fragen der Gegenwart', *Zeitschrift für die gesammte Lutherische Theologie und Kirche* 39 (1878), pp 28-48

³³ *Praeadamitae*, cap. 8, p 19: " Adde, quod ex positione hac, quae statuit primos homines ante Adamum creatos, clarior multo apparet historia Geneseos. Conciliatur eadem cum seipsa. Conciliatur item miris modis cum monumentis omnibus prophanis, sive antiquis sive recentioribus. Chaldis puta, Aegyptis, Scythis, & Sinensibus. Conciliatur vetustissima rerum creatio, quae exponitur capite primo Geneseos, cum hominibus Mexicanis quos non ita diu Columbus penetravit. Conciliatur eadem cum hominibus Australibus & Septentrionalibus, qui non dum cogniti sunt. Quos omnes, sicut & illos primae & vetustissimae creationis is

Het is duidelijk dat La Peyrère zijn nieuw verworven kennis niet meer in overeenstemming kon brengen met de klassieke bijbelinterpretatie over de adamitische of monogenetische afstamming van de mensheid. Het raamwerk waarin tot dan toe het bijbelverhaal werd geplaatst, moest daarom worden herzien zodat het plaats bood aan het nieuwe beeld van de wereldgeschiedenis. De pre-adamitische lezing van het bijbelverhaal bood zich aan als een serieus alternatief ter verklaring van het ontstaan en verloop van de wereldgeschiedenis. Omstreeks het midden van de zeventiende eeuw was dit een van de ingrijpendste vormen van kritiek, die het traditioneel-christelijke beeld van de wereldgeschiedenis drastisch deed veranderen.³⁴

La Peyrère en de gereformeerde orthodoxie

Het is opvallend dat La Peyrère in 1663 na zijn herroeping te Rome een *Apologie* publiceerde, waarin hij met klem betoogde dat zijn opvattingen over de pre-adamieten gevolg waren van zijn calvinistische standpunt:

Toen ik nog calvinist was, kwam de gedachte van de pre-adamieten in me op en ik kon niet anders dan mijn bijzondere gedachtebeweging volgen, die geïnspireerd was door die van Calvijn, die me van die geloofsovertuiging doordrongen had. En ik kon en moest dat idee dat in mijn voorstellingsvermogen was opgekomen, verder uitwerken, op voorwaarde dat ik geloofde dat het gebaseerd was op de Heilige Schrift En ook al was Calvijn een mening toegedaan tegengesteld aan die van de pre-adamieten, niettemin bestreed ik Calvijn met Calvijn zelf.³⁵

rerum, quae enarratur cap. 1 Geneseos; probabile est creatos fuisse cum terra ipsa in terris omnibus, neque ab Adamo propagatos."

³⁴ Vgl. Kraus, *Geschichte der historisch-kritischen Erforschung*, p. 75.

³⁵ *Apologie*, pp. 3 en 5: "Ou' estant Caluniste lors que la pansee me vint des Preadamites, ie ne pouuois moins faire que de suiure le mouement de mon esprit particulier, inspire de celuy de Caluin, qui m' auoit imbu de cette croyance; que ie pouuais & deuois pousser tele opinion qui me viendroit dans la fantasie, pourueu que ie la crüsse fondee sur l'Escriture sainte (..) Si bien, que' encore que Caluin eust esté d'un auis contraire a celuy des Preadamites, ie combatois neanmoins Caluin par Caluin mesme."

/110/ Dit beroep op Calvijn (eventueel tegen Calvijn), in combinatie met de theorie der pre-adamieten, schoot bij de meeste gereformeerde theologen van zijn tijd in het verkeerde keelgat. De meest omvattende weerlegging van orthodox-gereformeerde zijde, waarop later door menig auteur werd teruggegrepen, was van de hand van de Groningse hoogleraar Samuel Maresius.³⁶ Volgens Nauta had Maresius reeds van La Peyrère's *Praeadamitae* kennis genomen, toen dit nog als manuscript circuleerde.³⁷ Na de publieke uitgave ervan — zoals gezegd verschenen in een jaar (1655) vijf drukken³⁸ — kreeg Maresius een exemplaar toegezonden van zijn neef Johannes Le Long, predikant te Middelburg, die op bestrijding ervan aandrong. Maresius schreef toen na enige aarzeling — het boek scheen hem meer verachting dan beantwoording waard — een weerlegging, getiteld *Refutatio fabulae prae-adamiticae*, 1656.³⁹ Hoewel het boek van La Peyrère reeds in datzelfde jaar bij resolutie door de Staten-Generaal verboden was,⁴⁰ meende Maresius dat afwijzing met degelijke argumenten behoorde te geschieden om te voorkomen dat men de opvattingen van zijn landgenoot voor gereformeerd zou houden. In zeven hoofdstukken, gesteld in de vorm van scholastieke *quaestiones*⁴¹ en omvattende 266 pagina's in quarto formaat, presenteerde Maresius in dit boek een samenvatting van zijn argumenten tegen La Peyrère. De grondfout van het pre-adamitisme was volgens Maresius dat het ten opzichte van de Schrift een dubbelzinnige positie innam, omdat het aan tegenstrijdige gedeelten in de Bijbel goddelijke autoriteit ontzegde. Deze opvatting

³⁶ Zie Popkin, *Isaac La Peyrère*, pp. 80-82. Voor de biografie van Maresius (Des Marets), zie *Biografisch lexicon voor de geschiedenis van het Nederlandse protestantisme*, deel 1 (Kampen, 1978), pp. 158-160.

³⁷ D. Nauta, *Samuel Maresius* (Amsterdam, 1935), pp. 328-330.

³⁸ Zie ook J.I. Doedes, 'Vijf drukken van Is. de la Peyrère's Praeadamitae, uit het jaar 1655', *Studiën en Bijdragen op 't gebied der historische theologie*. Verzameld door W. Moll en J.G. de Hoop Scheffer, IV (Amsterdam, 1880), pp. 238-242.

³⁹ De volledige titel luidt: *Refutatio fabulae Prae-adamiticae, absoluta septem primariis quaestionibus, cum praefatione apologetica pro authentia Scripturarum*, Groningae, typis Francisci Bronchorstii, civitatis Groninganae ord. typogr. Anno MDCLVI (aanwezig in de UB van Amsterdam). In hetzelfde jaar verscheen bij dezelfde uitgever een *Editio altera* van dit werk in duodecimo formaat van 689 bladzijden. Er was blijkbaar veel vraag naar Maresius' weerlegging. Deze editie is gelijk aan de vorige, behalve dat er verschillen zijn in de opgave van de errata. In dit artikel is gebruik gemaakt van de *Editio altera* van Maresius' *Refutatio*.

⁴⁰ Zie W.P.C. Knuttel, *Verboden boeken in de Republiek der Vereenigde Nederlanden. Beredeneerde catalogus*. Bijdragen tot de geschiedenis van de Ned. boekhandel, XI ('s-Gravenhage, 1914), p. 93. Knuttel stelt de resolutie van de Staten-Generaal op 10 febr. 1656. Nauta, *Samuel Maresius*, p. 328, op 26 nov. 1655, hetgeen de juiste datering is. Zie voor de tekst en datum van deze resolutie, Maresius, *Refutatio*, cix-cxv,

⁴¹ Zie voor een uiteenzetting van deze scholastieke quaestio-techniek: Willem J. van Asselt & Eef Dekker (red), *Reformation and Scholasticism. An Ecumenical Enterprise* (Grand Rapids, 2001), pp. 24-28.

ondermijnde volgens Maresius het gezag van de Schrift en relativeerde de goddelijke /111/ waarheid. De Pentateuch is door Mozes geschreven, al is het niet uitgesloten dat er invoegingen hebben plaatsgevonden. Maar ook dan zijn deze latere gedeelten door een geïnspireerd schrijver ingelast.⁴²

Dat La Peyrère Maresius' argumenten van belang achtte, bleek uit het feit dat hij ondanks de vele geschriften die tegen hem gericht werden, alleen een verdediging tegen Maresius heeft opgesteld, die echter nooit werd gepubliceerd maar alleen als manuscript in omloop is geweest.⁴³ Het feit dat zijn repliek van Maresius nooit werd uitgegeven, hangt wellicht samen met de belofte bij zijn herroeping om niet meer over de pre-adamieten te publiceren.

Na Maresius hebben nog vele gereformeerde auteurs hun gal over La Peyrère gespuwd. Sommigen kopieerden — soms letterlijk — de argumenten van Maresius zoals bijvoorbeeld Antonius Hulsius, die van 1644 tot 1668 Waals predikant te Breda was en vanaf 1646 tevens hoogleraar aan de illustere school aldaar. Hulsius noemde de pre-adamitische mens een *non-ens*.⁴⁴ Louis Cappel (1585-1658), hoogleraar Hebreeuws en theologie aan de gereformeerde academie te Saumur, correspondeerde meermalen met La Peyrère over deze kwestie, terwijl de Groninger hoogleraar Martinus Schoock (1614-1669) contra La Peyrère het universele karakter van de zondvloed verdedigde. Andere prominente theologen uit de tweede helft van de zeventiende eeuw die de wapens tegen de pre-adamieten opnamen, waren Johann Heinrich Heidegger (1633-1698), gereformeerd hoogleraar theologie te Zürich en Friedricus Spanheim jr. (1632-1701), hoogleraar te Leiden.⁴⁵ In de achttiende eeuw ageerden orthodoxe theologen zoals Johannes à Marck (1656-1731) en Bernadinus de Moor (1709-1780) nog steeds vrij

⁴² Zie Maresius, *Refutatio*, praefatio, xxxvi-xli.

⁴³ Zie Nauta, *Maresius*, p. 330. In het Musée Condé te Chantilly bevindt zich Manuscrit nr. 193 *Reponse aux calomnies de Des Marais, ministre à Groningue*. In de openbare bibliotheek van Dôle treft men Man. nr. 107 aan, getiteld: *Reponse de la Peyrère, aux calomnies de Des Marais, ministre à Groningue*.

⁴⁴ A. Hulsius, *Non-ens prae-adamiticum, sive Confutatio vani et sociniantis cujusdam somnii, quo S. Scripturae praetextu incautioribus nuper imponere conatus est quidam anonymus figens ante Adamum primum homines fuisse in mundo* (Lugduni Batavorum [= Leiden], 1656).

⁴⁵ Louis Cappel, *The Hinge of Faith and Religion; or, A Proof of the Deity against Atheists and Profane Persons, by Reason, and the Testimony of Scripture, the Divinity of which is Demonstrated*. Translated by Philip Martinel (Londen, 1660); Martinus Schoockius, *Diluvium Noachi universale sive vindiciae communis sententiae quod Diluvium Noachicum universae terrae incubuerit* (Groningen, 1662); Johann Heinrich Heidegger, *Historia sacra patriarchum* (Amsterdam, 1667); Friedrich Spanheim, *Disputatio theologica de statu instituto primi hominis*, in *Opera*, Tomus III (Leiden, 1703), 1249vv.

uitvoerig tegen de pre-adamitische hypothese.⁴⁶ De negentiende- /112/ eeuwse gereformeerde dogmaticus Herman Bavinck oordeelde negatief over La Peyrère's polygenetische opvattingen.⁴⁷

Een heldere samenvatting van het orthodox-gereformeerde standpunt contra La Peyrère werd gepresenteerd door de gereformeerde hoogleraar Francesco Turretini in zijn *Institutio theologiae elencticae* (1688).⁴⁸ Dat Adam en Eva de eerste mensen geweest waren, was volgens de Geneefse theoloog eeuwenlang niet alleen de opinie van christenen geweest, maar evenzeer van joden en moslims. Turretini voerde in de quaestio waar hij in vergelijking met de felle Maresius op hoffelijke wijze de opvattingen van La Peyrère besprak — overigens zonder zijn naam te noemen — zes argumenten aan ter bestrijding van de pre-adamitische these. In de eerste plaats beriep de Geneefse theoloog zich op de "stem van de Schrift" (*Scripturae vox*), die Adam voorstelt als de eerste mens in universele zin. Hij wordt in 1 Kor. 15, 45 en 47 "de eerste mens" (*ho prootos anthropos*) genoemd en Wijsheid 7, 1 spreekt over Adam als "de oervader van de wereld" (*protoplastos pater tou kosmou*). In de tweede plaats wordt Eva in Gen. 3, 20 "moeder van alle levenden" genoemd. Dit zou onjuist zijn wanneer alleen joden haar afstammelingen waren. Bovendien — in de derde plaats — beginnen of eindigen de genealogieën in Gen. 5 en Lucas 3, 23-37 met Adam, terwijl Paulus in Hand. 17, 26 beweert dat God "uit een enkele het gehele menselijke geslacht gemaakt heeft". Wanneer joden en heidenen een verschillende oorsprong zouden hebben, dan zou Paulus' uitspraak onwaar zijn en dat was in orthodoxe ogen ondenkbaar.

De drie overige argumenten van Turretini contra La Peyrère droegen een meer systematisch karakter. Zo had La Peyrère naar voren gebracht dat Adam, hoewel hij niet de eerste mens was geweest, toch de "eerste mens" genoemd kon worden, analoog aan het feit dat Christus, hoewel hij niet de laatste mens was, toch "de tweede Adam" en "de laatste Adam" genoemd werd.⁴⁹

⁴⁶ Johannes à Marck, *Historia paradisi illustrata libris quattuor* (Amsterdam, 1705), II, 2 § 3v; B. de Moor, *Commentarius perpetuus in Joh Marckii compendium theologiae christianae didactico-elencticum* (Lugduni Batavorum, 1761-1778), II, 1001-1005.

⁴⁷ H. Bavinck, *Gereformeerde Dogmatiek*, II (Kampen, 1928⁴), p. 485.

⁴⁸ Zie voor Turretini's bestrijding van La Peyrère: E.P. Meijering, *Reformierte Scholastik und Patristische Theologie. Die Bedeutung des Väterbeweises in der Institutio theologiae elencticae F. Turretini unter Berücksichtigung der Gotteslehre und Christologie* (Nieuwkoop, 199!), p. 58

⁴⁹ *Praeadamitae*, p. 18.

Hierop antwoordde Turretini dat Adam door Paulus in 1 Kor. 15, 45 niet slechts met betrekking tot Christus, maar ook in relatie tot de overige mensen, die zijn beeld dragen, "de eerste" werd genoemd. De uitdrukking "tweede Adam" betekent niet dat Christus het tweede geschapen individu is van het menselijk geslacht; dit heeft betrekking op het feit dat hij de tweede wortel en het tweede hoofd van het menselijk geslacht (*secunda radix & stirps hominum*) is. De tegenstelling tussen Adam en Christus is volgens Turretini een tegenstelling tussen *duo capita* of twee hoofden der mensheid, waarvan de eerste het natuurlijke leven (*vitam animale*m) en daarmee de zonde en de dood communiceert, /113/ terwijl de tweede geestelijk en eeuwig leven meedeelt. Deze gedachtegang werd naar het oordeel van Turretini door Paulus in I Kor. 15, 45 onder woorden gebracht. De reden waarom Christus "de laatste Adam" genoemd wordt, is niet gelegen in het feit dat hij als laatste geboren werd, maar heeft te maken met zijn positie als hoofd van het menselijk geslacht, een positie die na Adam alleen Christus kon vervullen.

Turretini verwierp ten slotte nadrukkelijk de gedachte dat er in Genesis 1-2 sprake zou zijn van twee afzonderlijke scheppingsberichten. Wanneer er twee verschillende Adams bedoeld zouden zijn, dan zou de tweede niet naar Gods beeld geschapen zijn en zou de eerste niet met Gods geest begiftigd zijn, omdat het eerste niet in het tweede scheppingsverhaal en het tweede niet in het eerste scheppingsverhaal vermeld wordt. Tevens zou men dan de conclusie kunnen trekken dat voor het eerste paar mensen in Genesis 1 het huwelijk niet was ingesteld en dat zou weer in strijd zijn met de woorden van Christus in Matth. 19, 4 en 5. De opvatting van La Peyrère dat de schepping van het mannelijke en vrouwelijke in Genesis 1 simultaan was geweest en die van Adam en Eva in Genesis 2 successief, berustte volgens Turretini op twee onjuiste hypothesen. In de eerste plaats kon de schepping van het mannelijke en vrouwelijke in Genesis 1 geen simultane act geweest zijn, omdat er sprake is van twee substanties (mannelijk en vrouwelijk), zoals ook uit 1 Tim. 2, 13 en 1 Kor. 11, 8 en 9 opgemaakt kan worden. In de tweede plaats was het onjuist te menen dat de schepping van Adam en Eva in Genesis 2 niet op dezelfde dag gebeurd kon zijn. Hoewel Turretini toegaf dat Adam en Eva na elkaar (*successive*) geschapen waren, kon daaruit volgens hem niet de conclusie getrokken worden dat het mannelijke en vrouwelijke uit Genesis op een ander tijdstip geschapen waren, zoals La Peyrère beweerde.

Ten slotte bestreed Turretini het onderscheid dat La Peyrère aanbracht tussen een natuurlijke overtreding en dood) van de pre-adamieten en een wettelijke overtreding van Adam, waarbij de dood niet natuurlijk was, maar een straf op de zonde. Zonde kon volgens Turretini nooit 'natuurlijk' genoemd worden, want dat zou God als schepper van de natuur diskwalificeren; ook van de dood kan niet gezegd worden dat zij 'natuurlijk' is, want dan zou de mens noodzakelijk sterven, ook als hij niet gezondigd had. Van zonde kan alleen gesproken worden als een wet wordt overtreden: zonde is wetteloosheid (*anomia*). De orthodox gereformeerde Turretini beseftte zeer wel tot welke consequenties de theorie van de pre-adamieten moest leiden. Immers, indien reeds vóór Adam en Eva en dus vóór de zondeval mensen hebben geleefd en gestorven zijn, dan is de dood een natuurlijk fenomeen en niet de straf voor de zonde en hebben dus de socinianen en pelagianen gelijk.⁵⁰

/114/ Relevantie van het debat over de pre-adamieten

De Geneefse theoloog Turretini en feitelijk de gehele zeventiende-eeuwse protestantse wereld — inclusief denkers als Hugo De Groot — beschouwden La Peyrère's opvattingen als een bizarre heresie, die een grote bedreiging vormde voor de christelijke religie. Zijn denkbeelden maakten hem echter niet tot een uitgesproken vertegenwoordiger van het opkomende religieus scepticisme,⁵¹ of tot protagonist van de moderne bijbelkritiek, laat staan tot een voorloper van het achttiende-eeuwse liberale deïsme.⁵² Immers, La Peyrère hield uitdrukkelijk vast aan de interventie van de goddelijke voorzienigheid en uitverkiezing in de geschiedenis van het volk Israël en betwistte geenszins de historische

⁵⁰ Turretini, *Institutio theologiae elencticae*, pars I, locus 5, quaestio viii, art. 7, p 506: "Frustra Praeadamita distinguit hic transgressionem & mortem, naturalem & legalem, ut haec per Adamum intraducta sit, ista vera ejus natalia multis seculis praecesserit in gentilibus Praeadamitis, qui abnoxii fuerint peccata & morti naturali, ex innata sibi natura corruptibili & mortali, *Systema Theolog.* lib. 1, caput 1 & 3. Nam nec peccatum patet dici naturale, quin impingatur in Deum ipsum authorem naturae. Nec mors naturalis dici debet, quasi homo moriturus necessario fuerit, etsi non peccasset, quod commentum fuit Pelagii & Socini, a Praeadamita adoptatum, contra expressa Pauli verba, qui mortem per peccatum ingressam esse asserit, Rom. 5, 12 & opsonia peccati esse mortem, Rom 6, 23."

⁵¹ Contra R. Popkin, 'The Development of Religious Scepticism and the Influence of Isaac de la Peyrère's Pre-Adamism and Bible Criticism', in: R.R Bolgar (red.), *Classical Influences on European Culture* (Cambridge, 1976), pp. 271 –280.

⁵² Zo bijv. D. Rice McKee, 'La Peyrere, Precursor of 18th Century Critical Deists', *Publications of the Modern Language Association of America* 622 (1944), 456-485.

betrouwbaarheid van de twee scheppingsverhalen. Wel zou men kunnen zeggen dat hij de eerste twee hoofdstukken van Genesis las op een 'historisch-kritische' manier, omdat hij in deze hoofdstukken van Genesis *duo tempora*, dat wil zeggen twee (historisch betrouwbare) scheppingsberichten traceerde. Orthodoxe critici zoals Turretini, die zich hoofdzakelijk op de exegetische argumenten van La Peyrère stortten, meenden met weinig moeite hem te kunnen weerleggen. Maar het probleem dat aanleiding vormde voor La Peyrère's hypothese van de pre-adamieten — de enorme hoeveelheid nieuwe wetenschappelijke kennis en informatie — werd door de orthodoxie van alle christelijke confessies nauwelijks opgepakt.⁵³ De orthodoxen aanvaardden uitsluitend de Bijbel als bron van wetenschappelijke kennis en waarheid, omdat de Bijbel naar hun oordeel op goddelijke waarheid berustte. Andere kenbronnen (zoals natuur en geschiedenis) werden terzijde geschoven omdat zij goddelijke autoriteit misten. Maar met hun veroordeling van La Peyrère wezen de orthodoxen niet alleen niet-bijbelse kenbronnen van de wereldse geschiedenis af, maar verwier- /115/ pen zij tevens een bijbelinterpretatie die afweek van de klassieke lezing volgens welke Genesis 1 en 2 dezelfde gebeurtenis weergeven.

La Peyrère bood tegenover de klassieke lezing van Genesis 1 en 2 een andere mogelijkheid tot interpretatie. Daarbij was hij ervan overtuigd dat hij zich met zijn opvattingen niet buiten de christelijke theologie plaatste. Hij hield vast aan de waarheid van de bijbel, maar meende dat deze anders geïnterpreteerd moest worden. Zijn opvolgers, die niet langer vasthielden aan de waarheid van de bijbel, hebben al spoedig zijn pre-adamitische theorie gesecculariseerd. Zonder dat La Peyrère dit beoogde, droeg zijn pre-adamitische theorie in niet onbelangrijke mate bij aan de ontwikkeling van het door de Verlichting gepresenteerde mens- en wereldbeeld. De overgeleverde bijbeltekst werd niet langer beschouwd als accuraat en de bijbelse geschiedenis viel niet meer samen met wereldgeschiedenis. Bijbel, wereldgeschiedenis en wereldse geschiedschrijving vormden niet langer een eenheid.

Ten slotte zij nog het merkwaardige feit vermeld dat de theorie van de pre-adamieten, die in het verleden zo nadrukkelijk veroordeeld werd door de protestantse orthodoxie,

⁵³ Zie Scholder, *Ursprünge und Probleme*, pp. 98vv. Vgl. F. Wagner, *Die Anfänge der modernen Geschichtswissenschaft im 17. Jahrhundert* (Bayerische Akademie der Wissenschaften, Phil. hist. Klasse, Jahrgang 1979, Heft 2); Art. 'Geschichte/ Geschichtsschreibung/ Geschichtsphilosophie', *Theologische Realenzyklopädie* 12 (Berlijn, 1976), 634; *Religion in Geschichte und Gegenwart* IV (Tübingen, 1960³), 232-233, s.v. La Peyrère.

thans in evangelicale kringen — weliswaar in gepopulariseerde vorm — gebruikt wordt als strategie om de claims van de moderne wetenschap en de letterlijke betekenis van het scheppingsverhaal in de Bijbel te harmoniseren. Zo verklaarde in 1978 John R. W. Stott, toonaangevend theoloog van de oecumenische vleugel binnen de evangelicale beweging, dat zijn "acceptance of Adam and Eve as historical is not incompatible with my belief that several forms of pre-Adamic 'hominids' may have existed for thousands of years previously."⁵⁴ Volgens Stott is het voorstelbaar dat God uit deze 'mensachtigen' Adam schiep. Men zou deze 'mensachtigen' *homo erectus* of zelf *homo sapiens* kunnen noemen, aldus Stott. Maar Adam was de eerste *homo divinus*, dat wil zeggen, de eerste mens geschapen naar Gods beeld.

Het kan dus verkeren. Wat als ketterij begon kan soms weer als orthodoxie eindigen.⁵⁵

⁵⁴ John R.W. Stott, *Understanding the Bible. The Story of the Old Testament* (Londen, 1978), p 5.

⁵⁵ Zie voor een informatieve uiteenzetting van deze ontwikkeling. D.N. Livingstone, 'Preadamites The History of an Idea from Heresy to Orthodoxy', *Scottish Journal of Theology* 40/1 (1978), 41–66.